

СОЦІАЛЬНО ПОБУТОВІ УМОВИ ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ

НА ТЕРИТОРІЇ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ (1919–1925 РР.)

ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА ПОПОВИЧ

У 1919 році Підкарпатська Русь увійшла до складу Чехословацької республіки і в результаті до краю прибули службовці та військові. На той час цей регіон був виснажений війною і виявився неготовим до прийняття тієї кількості військових, які сюди переїхали. Тож питання облаштування побуту було нагальним. Його вирішили таким чином, що у великих містах Підкарпатської Русі побудувалися цілі житлові комплекси.

Часовий проміжок 1919–1925 року можна вважати періодом становлення військового апарату чехословацької армії на Підкарпатській Русі у всіх його аспектах, у тому числі і соціальній сфері. Про це і буде йти мова в тексті.

Впорядкування та уніфікація чехословацької армії почалися в кінці вересня 1919 року. Саме в цей час починається демобілізація та перехід армії на мирну службу. До вересня 1919 р. територію Підкарпатської Русі зайняли формування східної групи чехословацької армії. В Ужгороді утворилося Земське військове командування (далі ЗВК) на Підкарпатській Русі, яке одночасно було командуванням 10-ої пішої дивізії.¹

6 жовтня 1919 року генерал Еннок прибув до Ужгорода. Його зустрів парадом II/66п.п. (2-й прапор 66-го пішого полку). Почесну варту біля єпископської резиденції, де оселився генерал, виставив запасний прапор 66п.п. З приїздом командира 12 пішої дивізії до Ужгорода розпочалося облаштування побуту службовців. 13 жовтня 1919 року вийшов наказ генерала Еннока №300 про використання шкіл для розміщення військових. В результаті для військових потреб взято: жіночу гімназію (розмістилися військово ко-

¹ Vojenský historický archiv, Praha (VHA), fond Zemské vojenské velitelství (ZVV) Užhorod, kart. 7, čj. 2109.

мандування та цивільне керівництво), міську школу для хлопців (колишню реальну гімназію), де розмістилося земське управління, а також католицьку школу на вул. Ракоці, куди помістили канцелярію.²

Офіцери Генерального штабу розквартиувалися у будинках по вул. Ракоці, вул. Капітульної та площі навпроти єпископської резиденції і монастирі Василіан. Пошук житла для інших офіцерів та чиновників доручили поліцейському капітанату, який розглядав можливі варіанти в інших частинах міста. Прапорщики, претенденти в офіцери та інші нижчі звання, які не мали права на поселення у приватних будинках, у результаті розмістилися в казармах.³

Гостро відчувалися проблеми з побутом, зокрема брак квартир, відсутність зв'язкових та культурних центрів. Тож спочатку військові прибули без сімей. Неодружених воїнів розмістили у міських нічліжках. Так, в 1919 солдатів поселили в казармах п.п.36 (піший полк 36), а потім на вулиці Капітульній. У нічліжках розміщувалися по 30–40 чоловік у одному приміщенні (у малих, і потім міських казармах). При цьому там бігали миші та щури.

Офіцер Ян Гркал згадував, що проживав на горищі і до свого ліжка добрався вилазячи по драбині. Сам міністр Франтішек Удржал, який побував в Ужгороді 1922 року, переконався в його складних побутових умовах. Деякі офіцери облаштувалися в кабінетах. Наприклад, начальник Додаткової служби проживав на I поверсі в кабінеті №9.

Бували випадки, коли офіцери обмінювались житлом. З цього приводу 18 грудня 1919 року вийшло розпорядження від ЗВК спрямоване на заборону офіцерам обмінюватися житлом собі на збиток. Прохання про обмін затверджувала спеціальна комісія.⁴

Найгірші побутові умови спостерігалися у маленьких містечках та селах. Зокрема у місті Хуст, де не так легко було знайти квартиру. Є прями згадки про скрутні побутові умови в цьому місті. Капітан, доктор Куржбек описує, як 1922 року винаймав житло у приватній садибі біля господарських будівель. Щоб потрапити до приміщення він проходив дошкою прокладеною через відстійну яму, а з неї перестрибував до дверей свого житла. Інтер'єр квартири виглядав так: бляшана піч, вікно на відстійну яму і маленьке вікно на місто. До одного з вікон виводилась труба від каміна, підлога – глиняна, дощата стеля, сіней не було. Капітан шкодував, що має платити гроші за такі умови, але кращого знайти не міг.

2 VHA, ZVV Užhorod, kart. 13, čj. 3068/1919.

3 Vojenský historický archív, Bratislava (VHA Bratislava), fond ZVV Košice, šk. 9, 1925, s. 314–315.

4 VHA, ZVV Užhorod, kart. 18, inv. č. 2767, s. 440.

Слід зауважити, що населення на Підкарпатській Русі саме проживало у досить складних побутових умовах, особливо у віддалених і невеликих населених пунктах, тому і запропонувати хороше житло не могли. Також існував мовний бар'єр і небажання здавати кімнати чужим людям. З часом, завдяки розвитку соціальних зв'язків ситуація покращилася.

16 липня 1922 року до Хуста прибув 1/45польовий прапор і розмістився у бараковому таборі на північній околиці Хуста. Через непрості умови побуту багато ґажістів жили за межами табору, винаймаючи квартири. За невелику кімнату без підлоги платили 200 крон на місяць, комунальні послуги: опалення та освітлення оплачувалися окремо.

У Хусті не було жодного зв'язкового пункту, офіцерська їдальня знаходилась у старому будинку напроти «Корони». Їсти тут було неможливо, тому що під ногами бігали щури. На той час вже розпочалося будівництво чиновницьких будинків. В результаті збудовано цілу колонію, де офіцери отримали 45 квартир.⁵

Побутову проблему в Ужгороді було вирішено таким же чином. На Малому Галагові побудовано житлові блоки, тому від 10 липня 1924 року ЗВК видало розпорядження про заборону проживання в кабінетах. Тоді завершилося будівництво першого будинку у Галагові. 1 грудня 1924 року добудовано ще два будинки для ґажістів. В Мукачеві також зведено будинки для офіцерів.

В казармах становище виглядало ще гірше, оскільки вони не були розраховані на ту кількість воїнів, які сюди прибули. Влітку 1919 частини прапору п.п.36 розміщувалися в мукачівських казармах, але там катастрофічно не вистачало місця. Наприклад, щоб якось поміститися солдати були змушені зсувати два ліжка і спати на них по троє людей. Дехто ночував на матрацах у коридорі. Тому було прийнято рішення частину солдатів переправити до Мукачівського замку. Восени демобілізація трохи полегшила ситуацію, оскільки приблизно одна третина військових відбула до чеських земель.⁶

В Ужгороді у колишніх угорських казармах місця було більше, але вони потребували ремонту, особливо дах.

Звичайно, що подібні умови не сприяли бажанню військових служити на Підкарпатській Русі. Тож, щоб заохотити до служби в цих землях, і офіцерам, і простим воїнам пропонувалася доплата. Зарплата складалася з окладу, надбавки, надзвичайної допомоги і тимчасової допомоги. Від 1 січня 1920 до кінця 1922 року військові отримували: підполковник – 1222 Кš, майор –

5 VNA Bratislava, ZVV Košice, šk. 9, 1925, s. 494.

6 VNA, ZVV Užhorod, kronika, kart.18, inv. č. 2767, s. 420.

1512 К₰, капітан – 1255 К₰, надпоручик 1025 К₰, поручник – 851 К₰, підпоручик – 769 К₰, ротмістр – 784 К₰ того в 31 грудня 1922 року офіцер мав добових 20 К₰, ротмістр 15 К₰. Із зарплати сплачували пенсійний податок.

Законом від 20 грудня 1922 р. №394 затверджувалися нові зарплати державних службовців та гажістів від 1 січня 1923 року. Було підвищено оклад і надбавку, але скасовано різного роду допомогу, замість якої введено єдину святкову надбавку. Одруженим гажістам, які одружилися до 31 грудня 1922 року, виплачували одноразову надбавку, а також допомогу на дітей, які були народжені до 31 грудня 1923 року. Щомісяця на кожну дитину (але не більше ніж на 6 дітей) виплачували: офіцерам – 100 К₰, підпрапорщикам – 75 К₰. Крім того, всім військовим гажістам надавалась надбавка на обмундирування та озброєння. Офіцерам зброї – 50 К₰, офіцерам служби – 40 К₰, ротмістр зброї – 30 К₰, ротмістр служби – 25 К₰ на місяць. Добові також скасовувались.

Таким чином, полковник отримував 2144 К₰ (125,36 до пенсійного фонду), підполковник – 1962 К₰ (97,70), майор – 1749 К₰ (77,36), капітан – 1459 К₰ (61,36), надпоручик – 1187 К₰ (49,90), поручик – 963,50 К₰ (37,40), ротмістр 896,50 К₰ (29,36). Отже, з 1922 року оплата служби зростає.⁷

Наступною проблемою, про яку слід згадати, була проблема забезпечення продовольством. Вона залишалася складною після Першої світової війни. З 1 листопада 1919 р. встановлювалася єдина норма раціону воїнів на всіх територіях Чехословаччини: тижнева норма м'яса (свіжого або мороженого) – 190г. двічі на тиждень, консервованого м'яса – 190г. двічі на тиждень або 150г. м'ясної консервації з додаванням картоплі. Встановлювалася норма і для приготування гарніру. Використовувалося 100г. борошна для приготування страв або макарони – двічі на тиждень, 140г. бобових – двічі на тиждень, 140г. рису – один раз на тиждень, 560г. картоплі – двічі на тиждень та 140г. свіжих або маринованих овочів.

У нагороду за «дні без м'яса» на сніданок та вечерю готували страви з 250г. борошна, 360г. бобових, 1360г. картоплі. Денна норма кави – 27г. двічі на день, хлібна норма становила 700г. Крім того, воїни отримували безкоштовно сигарети: 10 сигарет або 3 сигари чи 20,5 г тютюну.⁸

У 1920 році господарська криза продовжилася. З 16 березня заборонялося пекти випічку з білого борошна. Нестача білого борошна призвела до скорочення пайки хліба з 630г. до 420г. Залишок виплачувався грошима – 34 гал. 14 жовтня 1920 р. прийнято нову норму харчування. В результаті скасовано видачу тютюну.

7 VHA Bratislava, ZVV Košice, šk. 9, 1925, s. 503–504.

8 VHA, ZVV Užhorod, kart. 2, sign. 1919/2521-3821.

1922 р. прийнято рішення ввести нову систему господарювання. Згідно неї, у різних регіонах норма виділення коштів на харчування відрізнялася. Для нової харчової норми виділялося коштів:

М'ясо – 2,24 Кč

Гарнір – 83 h

Сир або повидло – 53 h

Кава – 35 h

Приправи – 10 h

Найвищі харчові були в Ужгороді та Мукачеві – 3.87 Кč, а найменші у Білій церкві – 3,47 Кč

Норми на харчування на одну людину⁹

Місто	Травень 1923	Травень 1924	Серпень 1925
Ужгород	4,14 Кč	7,64 Кč	4,88 Кč
Мукачево	3,85 Кč	4,53 Кč	4,82 Кč
Хуст	3,56 Кč	4,62 Кč	4,89 Кč
Берегово	3,99 Кč	4,71 Кč	4,88 Кč
Довге	3,09 Кč	4,13 Кč	4,90 Кč
Ясіня	3,50 Кč	3,83 Кč	4,61 Кč

Вказані виплати за приїзд на Підкарпатській Русі сприяли досить веселому проживанню, незважаючи на складний побут. Щоденне харчування в середньому коштувало 10 крон, тож за наявні кошти можна було собі забезпечити хороші умови. Крім того, військові згадували і про алкогольні напої. А саме, вино, якого на Підкарпатській Русі було в достатку і Пльзенське пиво, яке нагадувало про Прагу. Соціальні зв'язки з місцевими жителями на початку були дуже обмеженими, але через деякий час зав'язалися досить дружні стосунки в Ужгороді та інших містах.

Про це у своїх спогадах згадує прикордонник Йозеф Невігоштений, котрий служив на кордоні з Угорщиною у с. Вилок. Він пише, що любив навідуватися в Берегове, оскільки там життя було набагато жвавіше, а також там мав приятеля, який розповідав йому, що відбувалося у місті.¹⁰

9 VNA, ZVV Užhorod, kronika, kart. 18, inv. č. 2767, s. 439.

10 Nevyhoštěný, Josef: Financem na Podkarpatské Rusi. Praha 2002, s. 12. Vzpomínky popisují pracovní povinnosti i každodenní život příslušníků finanční stráže na Podkarpatské Rusi v letech 1930–1939.

Загалом у містах до 1924 року побут військових був налагоджений. Гірша динаміка спостерігалася у селах, особливо гірських, де знаходилися прикордонні формування.

Важливою складовою життя військових у мирний час була організація дозвілля. Про цей аспект можна говорити на прикладі чс.п.п.20. Для вояків цього полку діяла читальня, де виписувалися журнали: «Словенський схід», «Словацький щоденник», «Руська земля», «Гумор» та «Політика». Книгарня на кінець 1919 року нараховувала 33 екземпляри чеських книг і 21 русинських (оповідання, повісті, казки та книги з картинками).

Проводилися лекції про правила ведення суперечок з населенням під час виконання служби, курси для неписьменних, спів (по п'ятницях), ігри (лялькові вистави, вечірки та спорт).¹¹

Організацією різних заходів займався прапорний відділ культурного виховання, до якого входили два здібні сержанти. Один займався навчанням неписьменних, а другий – навчанням більш освічених.

З нагоди дня народження Томаша Масарика було організовано: великих урочистих святкувань – 68, святкових вечорів – 22, ходи з музичним супроводом – 8, спеціальних цікавих заходів – 23.¹²

Така робота давала свої плоди, оскільки в 1923 гірський прапор 10 звітував про зростання освітнього рівня. Для цього було зроблено: 7 лекцій, 9 лекцій з демонстрацією діапозитивів, 5 фільмових лекцій, 21 концерт, 14 лялькових вистав, 1 танцювальний вечір, 1 театральний виступ. На курсах для неписьменних навчалася 20 учнів, 13 із них – досить успішно. Господарські курси відвідували 50 учнів.¹³

В Ужгороді на початку серпня 1921 року припинив діяти військовий будинок. Натомість створено дві військові кімнати відпочинку: у п.п.36 та 12 артилерійського полку. У 1922 році почали діяти дві відпочивальні для п.п.45 у Хусті. У цих центрах проводилися кіно вечори, навчальні чи розважальні лекції, а також курси для неписьменних. У кімнаті відпочинку для п.п.36 знаходилося 22 журнали та 10 ігор.¹⁴

В Ужгороді 1923 року діяли господарські курси. На них навчалася 60 курсантів з п.п.36 та 60 з 12 артилерійського полку. Навчання проходило в жупних казармах та бараковому таборі 12-го артилерійського полку. Курси проходили з 6 лютого до 16 липня 1923 року.

Іноді фінансувалися екскурсії: музей у Бардійові, паперова фабрика

11 VHA, ZVV Užhorod, kart. 18, inv. č. 2767, s. 424.

12 VHA, ZVV Užhorod, kart. 18, inv. č. 2767, s. 427.

13 VHA, ZVV Užhorod, kart. 18, inv. č. 2767, s. 423.

14 VHA Bratislava, ZVV Košice, šk. 9, 1925, s. 492.

у Горці, замок Паланок у Мукачеві. Організовувалися екскурсії навіть до великих міст, наприклад до Праги.¹⁵

Популярними були заняття спортом: стрільба, біг, їзда на конях, лижний спорт. Взимку в районі перебування 12 дивізії справжнім раєм для лижного спорту був Воловець. Тут навіть проводились змагання.

У червні 1925 року відбулися змагання на конях, в яких взяли участь офіцери з 10 кавалерійського полку. Дистанція 600 км пролягала через наступні пункти: Берегово – Карловський Хлумец – Михайляну – Ганіска (окраїна Кошице) – Турна – Плешивець – Рімавска-Собота і назад. Коні прийшли здорові та в хорошому стані. Військо залучалося до змагань між собою та на міжнародному рівні.¹⁶

Намагалися влаштувати і дозвілля офіцерських дружин. Це були переважно жінки, які вийшли заміж у Будапешті та Відні, а після війни були змушені жити тут. Тож при великих гарнізонах діяли курси чеської мови. Не у всіх вистачало терпіння добре навчатися. Незнання мови створювало труднощі не тільки у спілкуванні, а й провокувало різні конфузні ситуації у громадських місцях.¹⁷

Як бачимо, у 1919 році соціально-побутове становище військових на Підкарпатській Русі було складним. Воно зумовлювалося рядом факторів: загальна господарська криза після Першої світової війни та невідповідність краю до прийняття великої кількості військових. Проте, до 1924 року ситуація на теренах Підкарпатської Русі покращилась, оскільки добудувалися житлові комплекси в Ужгороді, Мукачеві, Хусті. Також покращенню побутових умов сприяли різного роду доплати і встановлення соціальних зв'язків з місцевим населенням. Насиченим було і культурне життя військових. Діяли бібліотеки, різноманітні курси, проводилися лекції та кіно покази. Отже, можемо зробити висновок, що до 1925 року соціально-побутове та культурне життя чехословацьких військових на території Підкарпатської Русі цілком налагодилось.

15 VNA Bratislava, ZVV Košice, šk. 9, 1925, s. 493.

16 VNA, ZVV Užhorod, kart. 18, inv.č. 2767, s. 433.

17 VNA Bratislava, ZVV Košice, šk. 9, 1925, s. 443.

Social Conditions and Cultural Life of the Czechoslovak Army in Carpathian Ruthenia (1919–1925)

Up until September 1919, the new eastern division of the Czechoslovak Army occupied the territory of Carpathian Ruthenia. The Carpathian Ruthenia Provincial Military Command was established in Uzhhorod. The soldiers were transferred to peaceful service and the housing and social security issues became extremely urgent. In order to solve the problem, the military headquarters deployed the army in schools and governmental buildings. The construction of residential houses in the largest cities of Carpathian Ruthenia was planned for the future. Soldiers were offered various benefits to attract them to the region.

The most complex situation occurred in the period 1919–1921 when the economic crisis after the Great War continued and the region lacked suitable accommodations for the arriving soldiers. As late as 1924, the housing complexes in Uzhhorod, Mukachevo, and Khust were completed and helped to resolve the issue. The army also had a rich cultural life, including libraries, various courses, lectures, and film projections. It can be stated that by 1925 the social and cultural life of the Czechoslovak Army in Carpathian Ruthenia fully developed.